

УДК 338.330.3:631.15

Костанецька Т.М.

*аспірант кафедри управління земельними ресурсами та кадастру
Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва***АНАЛІЗ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ****ANALYSIS OF FINANCIAL AND ECONOMIC SITUATION
OF AGRICULTURAL ENTERPRISES****АНОТАЦІЯ**

Для аналізу виникнення кризового стану потрібне поглиблене вивчення динаміки, складу та структури збитковості підприємств та виокремлення особливостей. У даний час кожен суб'єкт, незалежно від виду основної діяльності і форми власності підприємства, повинен реально оцінювати як власний фінансовий стан, так і фінансовий стан потенційних партнерів чи контрагентів. Основна роль у системі антикризового управління підприємством відводиться широкому використанню внутрішніх механізмів фінансової стабілізації. Це пов'язано з тим, що успішне застосування цих механізмів дозволяє не тільки зняти фінансовий стрес загрози банкрутства, але і в значній мірі позбавити підприємство від залежності використання позичкового капіталу, прискорити темпи його розвитку. Вагомою проблемою є недолік грошових коштів, стратегії розвитку та стратегії відновлення підприємств. Все це дає підстави для того, що треба змінювати маркетингову політику, ціноутворення, управління витратами та управління грошовими і оборотними коштами тих сільськогосподарських підприємств, які потрапили на шлях неплатоспроможності.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, кризовий стан, антикризовий менеджмент, фінансово-економічний стан.

АННОТАЦИЯ

Для анализа возникновения кризисного состояния важно углубленное изучение динамики, состава и структуры убыточности предприятий и выделение особенностей. В настоящее время каждый субъект, независимо от вида основной деятельности и формы собственности предприятия, должен реально оценивать, как собственное финансовое состояние, так и финансовое состояние потенциальных партнеров или контрагентов. Основная роль в системе антикризисного управления предприятием отводится широкому использованию внутренних механизмов финансовой стабилизации. Это связано с тем, что успешное применение этих механизмов позволяет не только снять финансовый стресс угрозы банкротства, но и в значительной степени избавить предприятие от зависимости использования заемного капитала, ускорить темпы его развития. Весомой проблемой является недостаток денежных средств, стратегии развития и стратегии восстановления предприятий. Все это даёт основания для того, что нужно менять маркетинговую политику, ценообразование, управление затратами и управления денежными и оборотными средствами тех сельскохозяйственных предприятий, которые стали на путь неплатежеспособности.

Ключевые слова: банкротство, неплатежеспособность, кризисное состояние, антикризисный менеджмент, финансово-экономическое состояние.

ANNOTATION

To analyze the state of crisis, it is important to thoroughly study the dynamics, composition and structure of enterprises' unprofitability and to single out the peculiarities. Currently, each subject, irrespective of the main activities and an ownership form of an enterprise, should be realistic about estimation of both its own financial situation and financial situation of potential partners or contractors. The main role in the system of crisis management of an enterprise is assigned to widespread use of internal mechanisms

of financial stabilization. It is connected with the fact that successful application of these mechanisms allows not only to remove financial stress of bankruptcy threat, but also to a great extent to relieve a company from dependence on use of borrowed capital, to accelerate its development. A significant problem is the lack of funds, strategies of development and business recovery. All this gives grounds to change marketing policy, pricing, cost management and management of cash assets and working capital of those agricultural enterprises, which has taken the path of insolvency.

Keywords: bankruptcy, insolvency, crisis situation, crisis management, financial and economic situation.

Постановка проблеми. У процесі становлення ринкових відносин в Україні питання, пов'язані з розробкою системи антикризових заходів та санацією підприємств, мають важливе практичне значення. В умовах, коли майже усі ланки фінансової системи опинилися в кризовому становищі, виникла необхідність проведення економічного оздоровлення підприємств з метою виведення їх із глибокої кризи. У даний час кожен суб'єкт, незалежно від виду основної діяльності і форми власності підприємства, повинен реально оцінювати як власний фінансовий стан, так і фінансовий стан потенційних партнерів чи контрагентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення механізму відновлення платоспроможності та поліпшення фінансово-економічного стану підприємств в Україні присвячено чимало публікацій науковців як економічного, так і юридичного фаху. Найбільш ґрунтовні дослідження провели такі науковці, як О.О. Терещенко, Д.Ф. Харківський, Б.М. Литвин, А.І. Гончаров, І.Н. Яковлева [1-5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На цей час дослідники антикризового менеджменту та механізму банкрутства в Україні приділяють свою увагу до вивчення системи запобігання банкрутства підприємств. Ця система включає у себе перелік логічних причинно-наслідкових організаційних і методичних процедур, які забезпечуються державними органами влади. Тому виникає потреба в дослідженні факторів, які стали основою виникнення банкрутства та методів попередження неплатоспроможності підприємств.

Постановка завдання. Завдання статті полягає в тому, щоб виявити та проаналізувати фактори, причини, методи щодо покращення

фінансово-економічного стану сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні українським підприємствам нестатньо грошових коштів, вони не мають можливості суттєво реструктурувати старі борги і збитки. Існування взаємної заборгованості підприємств одне одному, банкам, бюджету і приватним фірмам створює умови для спотворення системи економічних інтересів, що формується навколо великих і середніх підприємств.

Все це виявляє інтерес до аналізу кризових ситуацій в економіці, а саме, як на сучасному етапі вирішується виведення з кризового стану підприємства, яке стало на шлях неплатоспроможності, які оздоровчі методики та механізми є найбільш дієвими. Так, політична нестабільність суспільства проявляється у ставленні держави до виробничої та підприємницької діяльності, частих змінах законодавства (іноді заднім числом), високому рівні оподаткування, умовах експорту-імпорту тощо.

Після загальноекономічної кризи 2008 року багато підприємств не

витримали тиску податків, виплати кредитів, тим самим погіршився їх фінансово-економічний стан. В Україні, у зв'язку з фінансовою кризою, об'єктивно склалися умови порушення діяльності підприємств. Як у будь-якій цілісній соціально-економічній системі, час від часу відбуваються кризові явища, які загрожують існуванню самої системи. Після світової фінансової кризи 2008–2010 роках склалася тенденція до збільшення збанкрутілих підприємств, а у 2011–2013 роках ситуація дещо покращи-

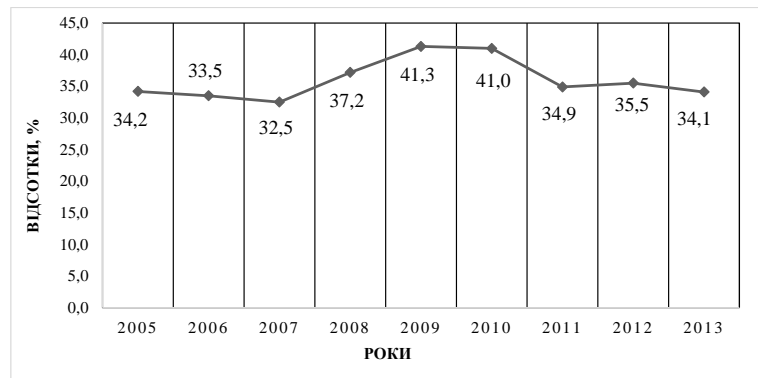

Рис. 1. Частка збиткових підприємств в економіці України за 2005–2013 роки [7]

Таблиця 1

Питома вага збиткових підприємств за регіонами України за 2009–2013 роки [7]

Область	2009 р.		2010 р.		2011 р.		2012 р.		2013 р.	
	сума збитку, млн грн	у % *	сума збитку, млн грн	у % *	сума збитку, млн грн	у % *	сума збитку, млн грн	у % *	сума збитку, млн грн	у % *
Всього	130593,6	41,3	153674,6	41,0	150516,2	34,9	176053,8	35,5	205230,5	34,1
АР Крим	1503,1	42,8	2825,3	43,7	2431,3	39,9	3963,6	38,8	7678,7	36,4
Вінницька	930,6	39,5	1328,7	41,0	1253,7	31,5	1504,1	30,9	2121,9	29,2
Волинська	933,2	48,8	1289,2	43,2	1025,5	38,4	1539,3	36,5	1848,6	34,6
Дніпропетровська	14507,2	46,7	18458,8	42,8	18403,3	35,5	21661,2	37,1	25186,2	34,9
Донецька	15119,6	41,4	12174,0	37,7	18515,5	30,7	22988,6	31,6	25594,6	32,4
Житомирська	779,5	44,2	967,0	45,3	1004,1	38,4	1220,9	37,6	1501,8	36,1
Закарпатська	530,5	31,0	663,4	35,1	522,4	27,8	569,8	27,5	872,6	26,8
Запорізька	3098,4	41,9	2234,1	40,4	3444,0	32,0	5465,3	36,0	2914,6	33,4
Івано-Франківська	1400,9	40,6	1842,1	31,5	2781,9	27,1	3543,1	27,1	2966,5	27,2
Київська	3408,8	38,8	6509,4	39,7	6307,4	33,5	6988,9	31,6	6251,1	31,7
Кіровоградська	524,9	34,6	865,8	36,6	671,0	24,7	967,0	25,9	1323,6	25,4
Луганська	5262,7	45,5	4236,3	39,7	6665,1	33,4	9903,8	32,5	11912,8	33,5
Львівська	4329,9	43,6	3861,7	38,3	2842,1	38,2	3338,5	37,3	3454,3	35,2
Миколаївська	1049,7	37,9	952,4	38,3	1222,2	30,9	1466,0	31,7	1715,1	27,3
Одеська	3770,8	40,3	5884,0	43,1	6593,7	36,5	6329,2	35,1	6773,0	31,6
Полтавська	2327,0	36,1	2828,8	40,5	3086,2	30,9	3192,3	30,4	2220,0	31,5
Рівненська	886,0	43,8	1210,4	44,6	1025,8	37,8	1998,4	37,9	2747,1	36,2
Сумська	1143,8	40,9	1215,5	43,8	1024,6	35,4	1325,7	35,1	1816,8	35,5
Тернопільська	461,3	37,8	965,36	38,8	1649,3	31,0	917,0	29,9	2123,9	30,9
Харківська	6546,4	42,9	9231,1	42,6	9450,9	36,8	7366,7	36,7	7496,9	35,7
Херсонська	582,6	43,7	1132,8	42,5	1216,1	33,1	1167,9	35,2	1334,5	31,8
Хмельницька	502,2	34,9	762,4	39,6	696,8	31,8	1601,4	32,4	2439,3	31,8
Черкаська	1513,7	35,0	1548,3	38,5	1206,5	31,7	2224,7	29,6	2874,2	30,0
Чернівецька	587,1	43,0	718,0	34,0	702,0	38,6	516,3	38,1	719,9	36,4
Чернігівська	741,9	39,9	1042,9	43,4	2007,4	35,0	885,8	32,8	1688,2	33,3

* – частка у % до загальної кількості підприємств

лася. Так, наприклад, у 2008 році було визнано банкрутом 6563 підприємства, а в 2009 році – 6920, у 2010 р., як наслідок кризи, 7175 підприємств, у 2011 р. – 6741, у 2012 р. – 5342, у 2013 р. – 3862 [6]. Найбільш вагоме значення у такій ситуації має подолання кризового стану на підприємствах та проведення заходів по відновленню платоспроможності згідно з обраним санаційним планом, якщо підприємство ступило на шлях до банкрутства.

Для аналізу виникнення кризового стану потрібне поглиблене вивчення динаміки, складу та структури збитковості підприємств та виокремлення особливостей. Та варто звернути увагу, що є невирішеним питання своєчасного отримання інформації фінансово-економічної діяльності підприємств для швидкого реагування на виникненні проблеми в економічній системі. Фінансові кризи характеризують протиріччя у фінансовій системі або фінансових можливостях підприємства. Вони є грошовим вираженням економічних процесів підприємств. Кризовий стан підприємства полягає в нездатності здійснювати фінансування поточної виробничо-господарської діяльності [1, с. 58].

На рисунку 1 відображена питома вага збиткових підприємств в економіці України.

Аналізуючи рисунок 1, ми бачимо, що найбільша кількість збиткових підприємств припадає на 2009 (41,3%) та 2010 (41,0%) роки. Дивлячись далі, видно тенденцію до зменшення частки збиткових підприємств. Ситуація в цілому є нестабільною та є наслідком того, що фінансова криза 2008 року призвела до послаблення економіки України та зачепила не тільки великі промислові підприємства, а і підприємства середнього та малого бізнесу.

Зважаючи на ситуацію, що склалася на макрорівні, пропонуємо розглянути також

економічну ситуацію в регіональному розрізі даних. З даних таблиці 1 видно, що найнижчий обсяг збитку підприємств спостерігається у 2013 році (205 230,5 млн грн) та слід звернути увагу, що і загальна питома вага є найменшою (34,1%) за аналізований період [3]. За даними регіонів найзбитковішими є підприємства АР Крим (7678,7 млн грн збитку) та Чернівецької області (713,9 млн грн збитку) – 36,4%; Рівненської області (2747,1 млн грн збитку) – 36,2% та Житомирської області (1501,8 млн грн збитку) – 36,1%.

У 2009 році частка збиткових підприємств є найбільшою – 41,3%, але обсяг суми збитку найменший (130593,6 млн грн збитку). Показники 2010 та 2011 років показують, що частка зменшилася відповідно на 0,3% та 6,4%, але обсяг суми збитку збільшився на 23081 млн грн та 19922,6 млн грн порівняно з 2009 роком. У 2012 році частка збиткових підприємств збільшується – 0,6% та сума збитку стає більшою на 25537,6 млн грн порівняно з 2011 роком.

Складається ситуація, що кількість збиткових підприємств зменшується, але обсяг збитку зростає. Це свідчить про загострення кризової ситуації, що склалася на підприємствах під час фінансової кризи, та є підтвердженням неплатоспроможності багатьох підприємств.

Наприклад, обсяг суми збитку збільшився порівняно з 2009 роком у таких областях: у Вінницькій області – на 1191,3 млн грн, у Київській області – на 2842,3 млн грн, у Харківській області – на 950,5 млн грн, у Донецькій області – на 10475,0 млн грн. В усіх наведених прикладах є тенденція до зменшення частки збиткових підприємств.

Щоб докладніше проаналізувати збитковість, пропонуємо розглянути її за основними видами економічної діяльності у таблиці 2 [2].

Таблиця 2

Питома вага збиткових підприємств та їх обсягу збитку за основними видами економічної діяльності за 2009–2013 роки [7]

Види діяльності	2009 р.		2010 р.		2011 р.		2012 р.		2013 р.	
	кількість, у %	сума збитку, у %	кількість, у %	сума збитку, у %	кількість, у %	сума збитку, у %	кількість, у %	сума збитку, у %	кількість, у %	сума збитку, у %
Всього	41,3	97,7	41	78,4	34,9	88,1	35,5	85,1	34,1	85,2
С/г, мисливство та лісове господарство	19,8	2,1	30,5	3,3	17	3,4	21,7	3,9	20,1	5,5
Промисловість	45,9	33,4	41,3	24,5	37,4	31,9	37,6	37	36,7	33
Будівництво	52,7	2,9	44,7	6,1	39,5	6,1	39,5	5,2	37,7	5,4
Оптова й роздрібна торгівля	40,5	13,6	37,5	18,1	33,3	17,9	34	19,5	32,8	21
Готелі та ресторани	59,7	0,4	42,7	0,8	39,7	0,9	41,1	1	40,5	1
Транспорт і зв'язок	39,4	4,2	45,4	3,5	36,6	4,6	38,2	3,6	36,9	4,2
Операції з нерухомістю	43	5,7	50,1	7,3	45,8	11,2	44,7	8,8	42,5	8
Фінансова діяльність	34,1	35,4	41,1	14,8	40,5	12,1	39,7	6,1	39,4	7,1

З даних таблиці ми бачимо, що найбільша питома вага збиткових підприємств припадає на галузі готелі та ресторани (у 2009 р. – 59,7%; у 2010 р. – 42,7%; у 2011 р. – 39,7%; у 2012 р. – 41,1%; у 2013 р. – 40,5%); будівництво (у 2009 р. – 52,7%; у 2010 р. – 44,7%; у 2011 р. – 39,5%; у 2012 р. – 39,5%; у 2013 р. – 37,7%) та операції з нерухомістю, здавання, найм та послуги юридичним особам (у 2009 р. – 43,0%; у 2010 р. – 50,1%; у 2011 р. – 45,8%; у 2012 р. – 44,7%; у 2013 р. – 42,5%).

Найменша частка збиткових підприємств спостерігається у галузі сільське господарство, мисливство та лісове господарство у 2009 р. – 19,8%, у 2010 р. – 30,5%, у 2011 р. – 17,0%, у 2012 р. – 21,7%, у 2013 р. – 20,1%. Як ми бачимо, ситуація не стабільна, але за критерієм частки збиткових підприємств галузь має найменшу кількість збиткових підприємств.

Аналізуючи 2009 рік, ми бачимо, що найбільші збитки понесли підприємства, які займалися фінансовою діяльністю (35,4%), сума збитку 46266,7 млн грн, промисловістю (33,4% – 43559,8 млн грн збиток). Найменші збитки понесли підприємства готельного та ресторанного бізнесу з 0,4% та 586,5 млн грн збитку.

Пропонуємо розглянути рисунок 2, на якому показана загальна структура обсягу збитку.

За даними рисунка видно, що найбільш збиткова галузь – промисловість (33%), та найменшу збитковості має галузь готелі та ресторани (1%). Зосередимо нашу увагу на галузі сільського господарства, мисливства та лісового господарства. Протягом періоду 2009–2013 років, за даними таблиці 3, питома вага збитку галузі в загальному обсязі збитку має тенденцію до зростання. Так, у 2009 р – 2,1% та 2776,8 млн грн збитку, а в 2013 р – 5,5% та 11349,2 млн грн, що на 8572,4 млн грн більше. Це показує, що ті підприємства, які стали на шлях збитковості, неплатоспроможності, за 5 років не змогли подолати цей бар'єр, а тільки наростили збитки. Але в загальній структурі, як показує рисунок 2, галузь має середній рейтинг у загальному обсязі збитку підприємств 2013 року.

У системі діагностики фінансово-господарської діяльності є багато методик дослідження фінансового стану підприємства з метою раннього виявлення ознак його кризового стану, що викликають погрозу неплатоспроможності. Аналіз і контроль таких показників включається в систему моніторингу фінансової діяльності підприємства.

Вибір фінансових показників, що дозволяють досить повно охарактеризувати стан підприємства на предмет наявності неплатоспроможності, здійснюється за допомогою розроблених методик. У міжнародній практиці застосовуються наступні підходи до

визначення неплатоспроможності або схильності підприємства до банкрутства:

- прогнозування за допомогою фінансових коефіцієнтів;
- прогнозування на основі порівняльного аналізу характеристик підприємств.

Відомо, що процедура банкрутства є кінцевою стадією функціонування неплатоспроможного підприємства. Банкрутство рідко буває несподіваним, особливо для досвідчених фінансистів та менеджерів, які намагаються регулярно відслідковувати тенденції у розвитку власних підприємств і найбільш важливих контрагентів і конкурентів.

В умовах ринкової економіки виникла система, яка допомагає контролювати, діагностувати і захищати підприємства від банкрутства [2, с. 72]. Універсальність цієї системи робить її придатною для застосування в Україні, однак слід враховувати особливості державної економічної політики, механізм захисту підприємств і запобігання їх банкрутства.

Система запобігання банкрутству включає в себе перелік логічних причинно-наслідкових організаційних і методичних процедур, які забезпечуються державними органами влади.

На думку деяких дослідників, реалізацію антикризового управління варто розглядати у вигляді сукупності етапів, об'єднаних у два основні блоки: діагностика кризового стану та безпосередньо реалізація антикризового управління.

Так, діагностика кризового стану підприємства складається з [3, с. 37]:

- 1) експрес-діагностики рівня кризового стану;
- 2) фундаментальної діагностики;
  - а) дослідження основних факторів, які спричинили неплатоспроможність;
  - б) показники платоспроможності;
  - в) показники прибутковості.

Реалізація антикризової стратегії полягає у виборі і використанні діючих внутрішніх механізмів нейтралізації кризової ситуації на підприємстві – антикризових заходів. Сукупність антикризових заходів, спрямованих на управління будь-яким одним фактором, являє собою антикризову програму.

Рис. 2. Структура обсягу збитку підприємств за видами економічної діяльності у 2013 році [7]

Фінансове оздоровлення неспроможних підприємств неможливе без аналізу причин виникнення банкрутства. Причини банкрутства підприємств різні та численні. Але серед них можна виявити дещо спільне, що дасть змогу їх згрупувати та класифікувати. Передумови банкрутства слід розглядати як цілісну взаємодію факторів. Одні з них можуть бути зовнішніми щодо підприємства і практично не піддаються впливові або ж дуже слабкі. Інші – внутрішнього характеру і безпосередньо залежать від організації роботи на самому підприємстві [4].

Для методичних цілей проведення аналізу причин (факторів) виникнення банкрутства підприємств і вибору найефективніших форм санації, прийняття правильних рішень щодо усунення негативних процесів передовсім необхідно ідентифікувати причини фінансової неспроможності суб'єкта господарювання. Такі причини поділяють на зовнішні, або екзогенні (які не залежать від діяльності підприємства), та внутрішні, або ендогенні (що залежать від підприємства) (табл. 3).

Таблиця 3

**Причини банкрутства
сільськогосподарських підприємств***

Зовнішні (екзогенні) фактори	Внутрішні (ендогенні) фактори
спад кон'юнктури в економіці в цілому	низька якість менеджменту
зменшення купівельної спроможності населення	дефіцити в організаційній структурі
значний рівень інфляції	низький рівень кваліфікації персоналу
нестабільність господарського та податкового законодавства	недоліки у виробничій сфері
нестабільність фінансового та валютного ринків	прорахунки в галузі постачання
посилення конкуренції в галузі	низький рівень маркетингу та втрата ринків збуту продукції
криза окремої галузі	прорахунки в інвестиційній політиці
сезонні коливання	брак інновацій та раціоналізаторства
посилення монополізму на ринку	дефіцити у фінансуванні
дискримінація підприємства органами влади та управління	відсутність або незадовільна робота служб контролінгу
політична нестабільність у країні місцезнаходження підприємства або в країнах підприємств – постачальників сировини (споживачів продукції)	конфлікти між засновниками (власниками)

* – сформовано автором на основі джерел [1, 4, 5]

Вплив зовнішніх факторів на кризовий стан має здебільшого стратегічний характер. Вони зумовлюють фінансову кризу на підприємстві, якщо менеджмент неправильно або несвоєчасно реагує на них, тобто якщо відсутня або недо-

сконало функціонує система раннього попередження та реагування, одним із завдань якої є прогнозування банкрутства.

Усі зазначені причини та фактори несуть наступні наслідки впливу на фінансово-господарський стан підприємства:

- 1) втрата клієнтів і покушців готової продукції;
- 2) зменшення кількості замовлень і контрактів з продажу продукції;
- 3) неритмічність виробництва, неповне завантаження потужностей;
- 4) підвищення собівартості та різке зниження продуктивності праці;
- 5) збільшення розміру неліквідних оборотних засобів;
- 6) наявність наднормативних запасів;
- 7) виникнення внутрішньовиробничих конфліктів і підвищення плинності кадрів;
- 8) підвищення тиску на ціни;
- 9) істотне зменшення обсягів реалізації і, як наслідок, недоодержання виручки від реалізації продукції.

Основна роль у системі антикризового управління підприємством відводиться широкому використанню внутрішніх механізмів фінансової стабілізації. Це пов'язано з тим, що успішне застосування цих механізмів дозволяє не тільки зняти фінансовий стрес загрози банкрутства, але і в значній мірі позбавити підприємство від залежності використання позичкового капіталу, прискорити темпи його розвитку.

Висновки. З проведеної оцінки фінансово-економічного стану сільськогосподарських підприємств можна зробити висновок, що кожне невірне рішення, невірний крок призводить до погіршення економіки підприємства. Вагомою проблемою є недолік грошових коштів, стратегії розвитку та стратегії відновлення підприємств. Усе це дає підстави для того, що треба змінювати маркетингову політику, ціноутворення, управління витратами та управління грошовими й оборотними коштами тих сільськогосподарських підприємств, які потрапили на шлях неплатоспроможності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. посібник / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2000. – 430 с.
2. Фінанси підприємств: навч. посіб. / Д.Ф. Харьковський, І.М. Медведюк, О.І. Конопльова. – Одеса: Друк, 2003. – 168 с.
3. Литвин Б.М. Економіко-аналітична діяльність в організації: підручник / Б.М. Литвин. – К.: «Хай-Тек Прес», 2009. – 423 с.
4. Гончаров А.И. Финансовое оздоровление предприятия: методология и механизмы реализации // Финансы – 2004. – № 11. – С. 10-23.
5. Яковлева И.Н. Как спрогнозировать риск банкротства компании // Справочник экономиста. – 2008. – № 4. – С. 22-32.
6. Оприлюднення відомостей про справи про банкрутство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vgsu.arbitr.gov.ua/>.
7. Статистичний збірник «Регіони України 2014». Збірник / За ред. О.Г. Осауленко. – Держ. ком. стат., 2014. – 725 с.